

neki osamljen in zamišljen gospod, ki si je naročil kozarec vina in kako uro sedel pred oknom ter zamišljeno zrl na cesto. Potem je odšel. Cela leta niso vedeli, kdo je ta gospod; šele kasneje se je izkazalo, da je bil to arhitekt Plečnik. Trdim, da je bil Plečnik sposoben tega, kar je bil ustvaril, tudi zato, ker je vztrajal v določeni moralni drži. To je lahko storil, ker je na določeni točki svojega razvoja izbral med ustvarjalnostjo in nepoštenostjo, torej tem, da bi se bil prodal za denar, slavo ali moč. Samo tako je mogoče doumeti, kako deluje človek, ki se je scela in navzlic vedno prisotnim pritiskom okolja zapisal nepotvrjenemu stiku s samim seboj.

Stvar pa gre globlje, ker je danes empirično dokazano, da je notranja

doslednost samemu sebi potrební pogoj za ustvarjalnost: do samoaktualizacije lahko pride, to je pač očitno, samo, če posameznik sledi, kakopak ustvarjalno, svojim notranjim vzgibom, ki pa ves čas prihaja v kolizijo z okoljem.

Ne gre torej samo zato, da bi bilo "treba" biti "pošten", ampak gre za to, da sta - proti samemu sebi in vis-à-vis ustvarjalnosti - poštenost in doslednost najboljša politika. Če ima taka poštenost neslutene makro- in mikrosocialne posledice, kakor to velja za urbanizem, potem je odveč abstraktno filozofiranje o vrednotah, etiki in morali. Tudi tu, kot vedno, gre za posameznika.

Prof. dr. Boštjan M. Zupančič, dipl. pravnik, Pravna fakulteta v Ljubljani

★ ★ ★ ★ ★

Članek je prirejen po posnetku z okrogle mize RTV Slovenija Kako preusmeriti misel (Ljubljana, 30. 9. 1991) in članku Toliko o vrednotah, objavljenem v Dnevniku (5. 10. 1991). Priredbo je opravilo uredništvo Urbanega izziva, ki je tudi dodalo naslov in podnaslove.

O vrednotah

Vrednote so malta družbe, so tista gravitacijska sila, ki drži skupaj vsako skupnost od intimne pa do globalne družbe. Ni mogoče govoriti na primer o svobodi mišljenja brez svobode govora, tiska in združevanja: mentalni solipsizem v slonokoščnem stolpu osame ne more biti odgovor, še za kakšnega Solženicina v Vermontu ne. Ravno tako pa je vrednota nekaj, kar si po naravi stvari same ljudje delijo: če v nekaj verjamem, je to smiselno samo, če me v tem potrjujejo, se mi v tem pridružijo tudi drugi. Vrednota, ki sem ji zapisan, se vedno pojavlja v sobesedilu mojega odnosa z nekom. Praktično se vsa morala in vse pravo nanašata na odnose z drugimi ljudmi, toda medtem ko družba ne samo lahko prepove, ampak tudi uspe v preprečevanju tistega, kar je prepovedano (in to je predmet kazno-

vanja), ta ista družba nima moči, da bi zapovedovala vero v Boga, v dobro, v doslednost.

O pomenu vrednot in o njihovem spreminjanju

Dejstvo, da ni vrednote, ki bi bila v vseh kulturah sprejeta kot vrednota, ne dokazuje moralnega relativizma v antropologiji, ampak nasprotno dokazuje doživeto absolutnost tistega, kar je v daljši perspektivi ali primerjalno videti kot relativno. Vrednote doživljamo ljudje apriorno: prava ljubezen ne ve sama zase in pravo poštenje ne ve, da je dosledno. Toda ravno tako se ljudje ne zavedamo, kadar ostanemo brez vrednot, brez česa, za kar bi bili pripravljene umreti in zato tudi živeti. Družbena struktura, se pravi pravo, institucije družbe in njena hierarhija, predstavljajo

stopnjo zamrznjenosti vrednot na določeni, pretekli, stopnji razvoja. To sledi enostavno iz dejstva, da je potreben precejšen čas, da bi se na primer vrednote francoske revolucije artikulirale v Napoleonovem zakonu. Ko pa enkrat so artikulirane (in žal: bolje ko so artikulirane), potegnejo za seboj določeno strukturiranje interesov in ljudi, ki so se v imenu teh interesov, svojih seveda, pripravljeni boriti za to, da bi se njihova vrednota izrazila v pravu in morali. Še več, tako institucionalizirano strukturo vrednot potem lahko opazujemo, kako se preko edipalizacijskih mehanizmov prenaša v primarno družino in se v njej reproducira psihološko tako, da si ustvarja nosilce vrednot, ki se bodo, ko enkrat odrastejo prejšnjo strukturo vrednot in iz njih izvedenih interesov tudi institucionalno obnovili. Ta pozitivni feedback sistem, homeostaza, spirala ali začaran krog, se potem vrli, dokler se zunanje okoliščine, ki jih je prav ta vrednostni sistem inducirjal in reproduciral, same - kot uspeh teh vrednot - ne spremeni.

Ta sprememba, to dozoretje tistega, na kar je bila prej pravzaprav želja po spremembi in sedaj želja po ohranjanju istega stanja naravnana, potem terja določeno spremembo samih vrednot, ki so morda postale brezpredmetne. Če so take, potem usahnejo, najverjetneje pa jih začne uveljavljati družbeni sloj, ki dotlej še ni prišel na svoj račun: koliko pripadnikov bivše slovenske buržoazije, meščanstva, pa sedaj na primer najdemo med pobudniki vzpostavitve kapitalizma? Toda to je drugo vprašanje. To, kar nas tu zanima, je, kaj se zgodi - na Zahodu, ne pri nas -, ko so pretekle vrednote žele svoj uspeh, novih pa ni?

Tu se kaže omejena možnost ustvarjalnosti pri ustvarjanju novih vrednot. Meja sistema, na primer kapitalizma, sama reproducira sloj, razred, ki bo branil sistem tudi potem, ko so se pripadniki prejšnjega razreda kot nosilca vrednot že umaknili s socialne scene: kot pravi grški pesnik Kavafis, vsaka generacija čaka na nov val barbarov oziroma, v Ameriki, na nov val imigrantov. Sistem je ujet sam vase

tudi zato, ker je z močjo artikulacije svojih vrednot v pravu in državi uspel strukturirati družbeno moč tako, da se ta reproducira na vedno nižji ravni piramide toliko časa, dokler stvar ne postane neznosna. V kapitalizmu je konkretno lastnina taka vrednota, ki se reproducira kot motiv za pridobitništvo, medtem ko občutljivejši ljudje v družbi ostajajo prikrajšani za smisel.

Ta prikrajšanost potem privzema dve obliki. Po eni strani sistem pozitivno onemogoča ustvarjanje takih vrednot, ki bi lahko ogrozile lastnino, po drugi strani pa ponotranjenje, integracija prejšnjih vrednot zastane spričo očitne nefunkcionalnosti in nezanimivosti tistega, kar institucionalna družba ponuja kot smisel obstoja in strukturo življenjskih motivacij in vir smiselnosti in energije.

Vrednote se že po starih Durkheimovih študijah integrirajo v družbo in se ponotranjijo v človeka, se internalizirajo v glavnem glede na to, ali so funkcionalne ali pa ne. Paradoksalno pri tem je to, da večina ljudi doživlja vrednote kot nekaj apriornega, kar jemljejo za samo po sebi umevno, po čemer se ravnajo, kot nekaj, kar je več ali manj kategorično. V resnici pa so vrednote - kazensko pravo in kriminologija se s tem veliko ukvarjata - nekaj, kar se zelo menja. Mogoče je incest edino dejanje, ki je bilo v vseh družbah prepovedano, pa še ta ni bil prepovedan povsod.

Vrednote so nekaj, kar družba locira spontano glede na svojo stopnjo razvoja, in to potem je ali ni funkcionalno. Te vrednote se nato integrirajo v to, kar smo včasih imenovali družbena bit, in potem so v določenem zaostanku za dogajanjem. Večji ko je ta zaostanek, večja ko je ta diskrepanca med vrednotami in recimo tehnologijo, bolj prihaja do tega, da se ljudje pod njih več ne podpisujejo (Angleži lepo pravijo subscribe), vrednote niso več funkcionalne, se ne integrirajo.

Družba ni sestavljena iz posameznikov, malta, ki veže posameznike v družbi, da to sploh je neka določena skupnost, so deljene vrednote. In če

te vrednote niso več funkcionalne, če se ljudje ne podpisujejo pod iste vrednote, potem družba tako rekoč ne obstaja. Izraz, ki se za to uporablja v sociologiji, je anomija ali brezzakonje. Boljši prevod bi bil mogoče brezvrednotje. Stvar je seveda v tem, da če vrednote postanejo tako zelo nefunkcionalne, tako zelo nerabne, tako zelo nepospešujoče, kar se tiče družbe, potem družba ni več družba, ampak postane, kot pravi Durkheim, navsezadnje prah posameznikov.

In take družbe nič več ne veže, kriminaliteta naraste, duševne bolezni rastejo, motnje rastejo - ker posameznik seveda integrira, ponotranji, internalizira ne samo družbeno skladje, ampak tudi družbeno neskladje.

O vrednotah v naši družbi

Županov pravi, da so štiri kmečke vrednote, ki so bile značilne tudi za slovensko in sploh za jugoslovansko družbo:

- patriarhalnost,
- avtoritarnost,

- inertnost in
- insularnost.

Te vrednote so se krasno vezale s tem, kar smo imenovali socializem. Pravzaprav to ni bil socializem, ker se je ta militantni egalitarizem, ki je pravzaprav dušil nadpovprečje (kar je bila pravzaprav tudi smrt socializma, ker je bila tu v veliki meri implicirana negativna selekcija), da se je to, ta hibrid, med temi sorazmerno zaostalimi vrednotami in proklamiranim socializmom izrodil v neko kvazisamoupravljanje, kjer so se določeni sloji v sredi, v sredi te pite - od švercerjev do majhnih profitašev in obrtnikov, ki so imeli po naravi stvari monopol (pot v pekel je tlakovana z dobrimi nameni itd.), da je bilo v tej situaciji zelo veliko anomalničnega in perverznega. Prišlo je namreč do preskoka v vrednotah, da so bile proklamirane vrednote mnogo predaleč, da je zato prišlo do te diskrepance in zato inverzije vrednot - ampak vrednote ne v čisto psihološkem smislu, ampak kot se ljudje dejansko obnašajo.

